

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н.ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

**«Педагогика» кафедрасының 60 жылдығына арналған «ЗАМАНАУИ
ҚОҒАМ ЖӘНЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ» тақырыбындағы
халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдарының
ЖИНАҒЫ**

22-сәуір, 2022 ж.

СБОРНИК

**материалов Международной научно-практической конференции
посвященной 60-летию кафедры «Педагогика» на тему: «СОВРЕМЕННОЕ
ОБЩЕСТВО И ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ»**

22-апреля, 2022 г.

COLLECTION

**of materials International scientific and practical conference dedicated to the 60th
anniversary of the department «Pedagogy» on the topic: «MODERN SOCIETY AND
PEDAGOGICAL EDUCATION»**

22-April, 2022 y.

Нұр-Сұлтан, 2022

ӘОЖ 37.0

КБЖ 74.00

II 23

Редакция алқасы:

Д.Қамзабек - фил.ғ.д., профессор, Басқарма мүшесі - әлеуметтік-мәдени даму жөніндегі проректор, **Б.Ж.Сомжүрек** - «Әлеуметтік ғылымдар» факультетінің деканы, **М.П.Асылбекова** - «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» кафедрасының меңгерушісі, п.ғ.к., профессор м.а.; **Р.К.Төлеубекова** - п.ғ.д., профессор; **Қ.Қ.Шалғынбаева** - п.ғ.д., профессор; **Г.Қ.Длиббетова** -п.ғ.д., профессор; **Б.П.Сейтқазы** - п.ғ.д., профессор; **Қ.Т.Атемова** - п.ғ.д., профессор; **Г.К.Шолпанқұлова** - п.ғ.к., профессор м.а., **Г.Т.Уразбаева** -п.ғ.д., профессор м.а.; **С.С.Байсарина** -п.ғ.к., доцент; **Байменова Б.С.** - п.ғ.к., доцент; **Ботабаева Ә.Е.** - п.ғ.к., доцент; **Т.С.Сламбекова** - п.ғ.к., профессор м.а.; **Н.П.Албытова** - п.ғ.к., профессор м.а.; **Балтабаева Ж.Б.** - магистр.

ISBN 978-601-337-659-2

Жинақта Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, «Педагогика» кафедрасының 60 жылдығына арналған «**ЗАМАНАУИ ҚОҒАМ ЖӘНЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ**» тақырыбындағы Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының Пленарлық мәжілісінде және «Білім беру мегатрендтері және олардың педагогтің кәсіби құзыреттілігін дамытуға әсері», «Қазақстандық педагогика болашақтың педагогтарын даярлаудың негізі ретінде», «Педагогикалық іс-әрекеттегі коллаборация бірыңғай білім беру кеңістігін дамыту ресурсы ретінде» деп аталатын секция жұмыстары бойынша тыңдалған баяндамалар қамтылды. -821бет.

ОӘЖ 37.0
КБЖ 74.00

ISBN978-601-337-659-2

ЖАСӨСПІРІМДЕР АРАСЫНДА ВИКТИМДІ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ ШЫҒУ СЕБЕПТЕРІ

Мурзагулова Мейрамкул Дауренбековна

Л.Н. Гумилев атындағы Евразиялық ұлттық университетінің
«8D01801- Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығының 1 курс докторанты,
Нұр-Сұлтан қаласы

Молбасынова Жумакул Маратовна

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы қаласы

Батырбаева Бақыт Армияқызы

ҚазБСҚА жанындағы сәулет және құрылыс колледжінің оқытушысы педагогика
ғылымдарының магистрі, Алматы қаласы

Аннотация. В статье дается определение понятию виктимизации и проводится анализ причин происхождения виктимного поведения среди подростков. На каждом возрастном этапе существуют риски, при столкновении которых рассматриваются факторы проблемы личности, которая может стать жертвой неблагоприятных условий социализации. Кроме того, представлено содержание работы по профилактике причин возникновения виктимного поведения.

Ключевые слова: виктимизация, виктимология, социализация, адаптация, фрустрация.

Abstract. The article defines the concept of victimization and analyzes the causes of the origin of victim behavior among adolescents. At each age stage there are risks, in the collision of which the factors of the personality problem are considered, which may become a victim of unfavorable conditions of socialization. In addition, the content of the work on the prevention of the causes of victim behavior is presented.

Key words: victimization, victimology, socialization, adaptation, frustration.

Жаңа қоғамдық жүйеге өту әлеуметтік ортада көптеген қиындықтар туындатуда. Атап айтсақ, жастарымыздың құқықтық тұрғыда сауатсыз болуы ағарту және халықты құқықтық тәрбиелеу жүйесінде кедергісін тигізуде. Қоғамда болып жатқан жағдайлардың себептері құқықтық жағынан дұрыс түсіндірілмеуі немесе жеткізілмеуінен, жасөспірімдердің түрлі қылмыстардың құрбаны болуына және азаматтардың құқықтық қорғалуының төмендеуіне әкеліп соқтыруда. Сол себепті, балалар мен жасөспірімдер жиі қылмыстың, зорлық-зомбылықтың құрбаны болады. Жасөспірімдердің зорлық-зомбылығы мен құрбандығы мәселесі әлеуметтік педагогика ғылымының басқа да өзекті мәселелерінің қатарында ерекше орын алуда. Кез келген адамның тұлғасы мен оның мінез-құлқы арасында ажырамас байланыс бар. Тұлға және оның мінез бітістері оның әрекетінің алғы шарты да, нәтижесі де болып табылады. Белгілі бір жағдайда қалыптасатын мінез-құлық тұлғаның ішкі психикалық мазмұнын құрайды, ол әсіресе жеке адам үшін маңызды, ал қатынастар жүйесі жеке тұлғаның салыстырмалы түрде тұрақты қасиеттеріне айналады, ал ол қасиеттер өз кезегінде, оның мінез-құлқына әсер етеді [1, 12 б.].

Қазіргі деректерге сәйкес, жасөспірімдердің виктимизациясы жағымсыз құбылыстардың құрбаны болу қабілетінің бір түрі ретінде түсіндіріледі. Жасөспірім әлі жасөспірім бола қойған жоқ, бірақ оның тұлғасында белгілі бір жағдайларда оны құрбандыққа айналдыратын және осы тұлғалық қасиеттерге ие емес басқаларға қарағанда тезірек және оңайырақ болатын қасиеттер бар.

Виктимизация адамның белгілі бір жағдайлардың құрбаны болуға бейімділігін сипаттайды. [9, 10б.; 10, 24 б.].

Әлеуметтік сапалар адамның сыртқы ортамен өзара әрекеттесу процесінде ұзақ уақыт бойы қалыптасады. Тұлғаның қалыптасуы өмір бойы дерлік жүзеге асса да, виктимологиялық профилактика тұрғысынан алғанда, адамның өсу кезеңі ең маңызды болып

табылады. Өйткені, тұлғаның виктимогендік деформациялары «жоктан» алынбайды. Жәбірленушінің потенциалының жоғарылауын адам бала кезінен бастап алады, осылайша оқиғалардың қауіпті дамуының нақты мүмкіндігі туады, дегенмен бұл оқиғаларға ұрынуы алыс болашақта болуы мүмкін. [6, 57-59 б.].

Кейбір зерттеулердің нәтижесінде: өзін-өзі бағалаудың жеткіліксіздігі, қобалжу мен агрессивтіліктің жоғары деңгейі, эмоционалдық және ерікті тұрақсыздығы бар жасөспірім зорлық-зомбылық құрбаны болуға «дайын» екендігі дәлелденді. [4, 23 б.; 14, 12 б.]. Әрбір жас кезеңінде қауіп-қатер бар, олардың соқтығысуы тұлғаның әлеуметтенудің қолайсыз жағдайларының құрбанына айналуы мүмкін екендігін көрсетеді [11, 112-116 б.]:

- Кіші мектеп жасында (6-10 жас): ата-ананың, өгей әкенің немесе өгей шешенің азғындығы немесе маскүнемдігі, отбасылық кедейлік; мұғалімнің немесе құрбыларының теріс көзқарасы; құрбыларының немесе үлкен балалардың теріс әсері (темекі шегуге, ішімдікке, ұрлыққа тарту); сыбайлас жемқорлық; қысым; физикалық жарақат; зорлау.

- Жасөспірімдік шақта (11-14 жас): маскүнемдік, ата-ананың маскүнемдігі, азғындығы; темекі шегу, нашакорлық; зорлау; жалғыздық; физикалық жарақат; құрбыларының қорлауы; қоғамға жат және қылмыстық топтарға қатысу; жиі отбасылық көшу.

- Ерте жаста (15-17 жас): қоғамға жат отбасы, отбасылық кедейлік; маскүнемдік, нашакорлық, жезөкшелік; қылмыстық топтарға қатысу; зорлау; физикалық жарақат; перспективаны жоғалту, басқалардың түсінбеушілігі, жалғыздық; құрдастардың қорқытуы, романтикалық сәтсіздіктер; суицидтік тенденциялар.

Адамның мінез-құлқын талдау оның бейімделу мүмкіндігін міндетті түрде ескеруді, яғни оның бейімделу ерекшеліктерін талдауды талап етеді [8, 102б.]. Бейімделу (латынша – *adaptare*, бейімделу) сөздің кең мағынасында организмнің тіршілік ету жағдайларына көңілуін білдіреді [1, 108 б.]. Қоршаған ортаға тұлғаның бейімделуі (психикалық гомеостаз) тұлға дамуының маңызды факторы ретінде қарастырылуы керек [7, 21 б.]. Адамның психикалық бейімделуін зерттеуде оның құрамдас психологиялық факторлары ескеріледі. Оларға тұлғаның мазасыздану, фрустрация сияқты негізгі эмоционалды-ерікті компоненттері, сондай-ақ тұлғаны үйлестіретін және оның интеграциялық немесе ыдыратушы мінез-құлқының негізінде жатқан тұлғаның көзқарастары мен қажеттілік-мотивациялық сипаттамалары жатады. Жәбірленушінің жеке басын талдау кезінде жеке мінез-құлықтың ішкі және сыртқы механизмдерін талдау маңызды. Жәбірленушінің жеке басын зерделеуге кешенді көзқарасты талап ете отырып, келесі параметрлерді міндетті түрде ескеру қажет:

- психикалық бейімделу, соның ішінде фрустрациялық шиеленіс ерекшеліктері, жеке тұлғаның мазасыздануы, оның эмоционалдық тұрақтылық деңгейі;

- жеке тұлғаның стресстік жағдайларға оның қорғаныш механизмдері мен күресу механизмдерін міндетті түрде талдай отырып әрекет ету ерекшеліктері;

- мотивацияның ерекшеліктері;

- мінез-құлықтың қажеттіліктер жүйесін, көзқарастарды, қарым-қатынастар жүйесін және тұлғаның өзін-өзі бағалау компонентін міндетті талдауымен біріктіру ерекшеліктері [2, 61-63 б.].

Жәбірленушінің мінез-құлқының энергетикалық механизміне психологиялық бейімделу (ПБ) деңгейін жатқызуға болады. Психикалық бейімделу (ПБ) төмен деңгейі зардап шеккендерде эмоционалдық тұрақсыздықпен, нейропсихикалық шиеленіс пен мазасыздықтың жоғары дәрежесімен көрінеді. Жәбірленушінің мінез-құлқының жүйе құраушы факторы ретінде психикалық бейімделушілік көбінесе тұлға құрылымы әлеуметтік ұялшақтықты, жоғары сәйкестік дәрежесін және мінез-құлықты біріктіру қабілетін төмен көрсететін құрбандарда кездеседі. Дау-дамай жағдайында олар конфликт көзіне бекінудің күшеюінен, эмоционалдық ынғайсыздықты жеңілдету үшін «өзіне тартылу» тенденциясында көрінетін бейімсіз реакцияларды көрсетті [8, 127-129 б.].

Өмір тәжірибесі көп жағдайда отбасы тәрбиесінің ерекшеліктерімен анықталады. Зардап шеккендердің отбасылық тәрбие беру стильдерін арнайы талдау олардың 45%-да отбасында, әсіресе анасымен эмоционалды, сенімді байланыстардың жоқтығын көрсетті. Ал зардап шеккендердің 25 пайызында отбасындағы моральдық жауапкершіліктің жоғары түрі байқалды. Мұндай қыз балалар шамадан тыс ар-ождандықпен, жауапкершілікпен ерекшеленді, олардың моральдық ұстанымдары күшті, жоғары болды. Олар зорлаушылардың арандатушылық өтініштеріне ықыласпен жауап берді (мысалы, көлікке мініп, оған қалай жетуге болатынын көрсету, пәтерге кіріп, қызды шақыруды сұрау және т.б.) [3, 97 б.; 5, 25 б.].

Жәбірленушінің мінез-құлқының ерекшеліктері оның құндылық бағдарларымен анықталады. Талдау құрбандардың тек 47,5 % тұрақты құндылық бағдарлары бар екенін көрсетті. Қалғандары үшін, әсіресе өзін-өзі бағалауы жеткіліксіз құрбандар үшін олардың құндылық бағдарлары айтарлықтай тұрақсыз болды, ал кейбір жағдайларда олар әлеуметтік тұрғыдан жеткіліксіз болды. Сонымен қатар жасөспірімдердің кейбірі қатты алкогольдік немесе есірткілік масаң күйде қылмыстың құрбаны болып шықты. Олардың мінез-құлқы виктимизацияның жоғарылауымен сипатталды және олардың көпшілігі зорлаушылармен бұрын таныс болған, олардың компанияларының мүшелері болғанын көрсетеді [7, 32 б.].

Адамның құрбандығы темпераментке, аутодеструктивті немесе девиантты мінез-құлыққа генетикалық бейімділікке байланысты. Әлеуметтенудің белгілі бір қолайсыз жағдайларының құрбаны болу көптеген жеке қасиеттерге байланысты, олар бірдей жағдайларда адамның виктимизациясына ықпал етеді немесе кедергі келтіреді.

Мұндай сипаттамаларға, атап айтқанда, адамның тұрақтылық дәрежесі мен икемділік дәрежесі, оның рефлексиясының дамуы мен өзін-өзі реттеуі, оның құндылық бағдарлары және т.б. Ерекше назар аударатын нәрсе - сыртқылық сияқты сипаттама - ішкілік, т.б. адамның өзімен болып жатқан жағдайдың себептерін сыртқы жағдайларға жатқызу немесе өз өміріндегі оқиғаларға жауапкершілікті өзіне алу бейімділігі.

Осылайша, жасөспірімдерді құрбан етудің негізгі компоненттерін бөліп көрсетуге болады, бұл белгілер:

1. Платоникалық, эротикалық немесе жыныстық либидоның қалыптасу түріндегі жасөспірімдердің психикалық және психосексуалдық дамуының жасқа байланысты ерекшеліктері, шамадан тыс сенімділікпен, жеткіліксіз сынилықпен біріктірілген.

2. Адамның өзін-өзі бағалауының жеткіліксіздігі, мазасыздықтың жоғары деңгейі, эмоционалды тұрақсыздық, тұлғаның жеке психологиялық ерекшеліктерінде жүйке-психикалық шиеленістің жоғары дәрежесінің көрінісі.

3. Виктимизацияның жүйе құраушы факторы ретінде психикалық дезадаптация көбінесе тұлға құрылымы әлеуметтік ұялшақтықты, мінез-құлықты біріктіру қабілетінің төмендігін және сәйкестіктің жоғары дәрежесін көрсететін құрбандарда кездеседі. Дау-дамай жағдайында айқын дезадаптивтік реакциялар байқалады, ол жанжал көзіне бекінудің күшеюінде, эмоционалды ыңғайсыздықты жеңілдету үшін «өзіне тартылу» үрдісінде көрінеді.

4. Жыныстық ағартушылықтың төмен деңгейі.

5. Нейропсихиатриялық бұзылулар (олигофрения, тұлғалық бұзылулар – психопатия, мидың органикалық зақымдануының салдары және т.б.).

6. Елемеу, бас тарту және эмоционалды қабылдамау, жеткіліксіз қамқорлық және эмоционалды жылулықтың болмауы, сонымен қатар психофизикалық дамудың артта қалуы, оңай болжамдылық, қауіптілік дәрежесін бағалау және зорлық-зомбылыққа қарсы тұру қабілетсіздігі.

7. Отбасындағы зорлық-зомбылық жағдайлары, айналадағыларды дұшпан деп қабылдау, күштілер тарапынан зорлық-зомбылықтың құрбаны болуға және оны әлсіздерге қарсы көрсетуге дайын болу.

Әдебиеттерді және соңғы зерттеулерді зерделеу, жасөспірімдермен төменгі жұмыстарды ұйымдастыруға мүмкіндік береді:

2. Оған (жәбірленушіге) өз тарихын айту мүмкіндігін беріңіз: оған сенетініңізді және оның тәжірибесін тыңдағыңыз келетінін білдіріңіз.

2. Оның сезімін түсінуге көмектесіңіз: оның ашулану құқығын қолдаңыз; оның сезімін жоққа шығармаңыз.

3. Әртүрлі ұлттарға, мәдениеттерге және таптарға жататын адамдар арасындағы айырмашылықтарға сезімтал болыңыз: барлығының арасында ұқсастық болғанымен, олардың ешқайсысы стереотип емес, әрқайсысының өзіндік өмір тәжірибесі бар.

4. Оның мінез-құлқына әсер ететін мәдени құндылықтар мен нанымдарды құрметтеңіз: өткендегі бұл сенімдер ол үшін тыныштық пен сенімділіктің көзі болуы мүмкін екенін ұмытпаңыз және олардың маңыздылығын елемеуге болмайды.

5. Ауылдық пен қала тұрғынының айырмашылығын біліңіз: ауыл тұрғынының физикалық оқшаулануы мен мәдени құндылықтарын есте ұстау керек.

6. Оған құтқару керек екенін біліңіз, оған өз ресурстарын және қолдау жүйесін бағалауға көмектесіңіз.

7. Есіңізде болсын, ол дағдарыс жағдайында, ол өзінің қорғаныс қасиеттерін төмендетеді, оған кез келген мәселені жеңуге көмектеседі. Оған күш пен эмоционалды назарды қалпына келтіруге көмектесіңіз, сонда ол өз шешімін қабылдайды.

Әдебиеттер

1. Андреева Г.М. Социальная психология. М.: Мысль, 2007. 327 с.

2. Васильев В.Л., Мамайчук И.И. Анализ личности несовершеннолетних жертв половых преступлений. М.: Вопросы психологии. №1. 2013. 127 с.

3. Глейзер Д. Злоупотребления в отношении детей. СПб.: Детская и подростковая психотерапия. / Под редакцией Д.Лэйна, Э.Миллера, 2011. 175 с.

4. Дьяченко А.А. Актуальные вопросы виктимологической профилактики преступлений в области половых преступлений // Виктимологические проблемы борьбы с преступностью. Иркутск: 2018. 46 с.

5. Зиновьева Н.О., Михайлова Н.Ф. Психология и психотерапия насилия. Ребенок в кризисной ситуации. СПб.: Питер, 2013. 207 с.

6. Кудрявцев И.А., Сафуанов Ф.С., Тхостов А.Ш., Савина О.Ф. Структурно-иерархическая организация самооценки у аномальных (психопатических) личностей в кризисной ситуации. Мысль: Вопросы психологии, №3. 2011. 57-67 с.

7. Луковцева З. В. Сексуальное насилие. // Насилие и социальные изменения. №1. Под ред. Пискаловой М. А., Синельникова А. А. М.: 2000. 34 с.

8. Мамайчук И.И. Экспертиза личности в судебно-следственной практике. Учебное пособие. СПб.: Питер. 2012. 76с.

9. Мельникова Э.В. Дети и подростки – жертвы негативных явлений. М.: 2015. 156 с.

10. Морозова Н.Б. Психические расстройства и их роль в виктимном поведении детей и подростков. М.: Просвещение. 2013. 227 с.

11. Мудрик А.В. Введение в социальную педагогику. Пенза, 2014. 308 с.

12. Насилие и социальные изменения./ Под. ред. М.Пискаловой, А.Синельникова. М., 2000. 34с.